

Ur *Zenit* Nr 87 (1/1985)

Thorleif Herrström

En möjlig socialism

Om Alec Noves bok *Teori för en möjlig socialism*

Det som skrivs om ett eventuellt framtida socialistiskt samhälle följer även i våra dagar i allmänhet ett slags utopiskt och nästan religiöst mönster. Oftast utrustas det framtida samhället med en lång rad trevliga egenskaper, som t ex långtgående demokratiska rättigheter. Det finns inga problem med utrikeshandel, med prissättning på varor eller arbetskraft. Med demokratins hjälp löser man allt från parfymering av tvål till utbyggnad av stålverk. Dessutom befolkas samhället av enbart mycket högtstående individer vilkas intressen till fullo sammanfaller med hela samhällets och vilkas oegennyttiga och resonabla hållning gör motsättningar inte bara enkla att lösa utan till och med onödiga. När sådana skildringar publiceras rör sig diskussionen i allmänhet kring problemet om just de valda egenskaperna är de bästa eller om det kanske finns andra som är ännu bättre.

En svensk sådan socialistisk vision är Jörn Svenssons *Du skall ta ledningen och makten* från 1974.

Det är glädjande att det på senare år börjat spira en annan diskussion om ett framtida 'efterkapitalistiskt' samhälle. Den diskussionen är mer fotad i dagens verklighet, den försöker ta de existerande planekonomiernas problem på allvar och den ryggar inte för att människors förmåga att identifiera sig med samhällets målsättningar kanske är begränsad. I Norden har Jan-Otto Andersson från Åbo publicerat en uppsats i denna riktning (se 'Marx' framtidsvision i dagens Norden' i *Marx i Sverige*, red L Vikström, 1983). Mer genomarbetad och omfattande är Alec Noves *The Economics of Feasible Socialism* (Allen&Unwin 1983) [svensk översättning: [Teori för en möjlig socialism](#)] som det skall handla om här.

Alec Nove har - enligt vad han själv säger i förordet till boken - studerat de östeuropeiska samhällena de senaste tjugofem åren. Han säger att hans målsättning med boken är att undersöka vad som *kunde* vara en fungerande socialism, men som inte samtidigt är ett slaveri.

För att komma fram till sin beskrivning av en möjlig socialism för han ett långt resonemang. Han börjar med att diskutera Marx' och marxisters beskrivningar av socialistiska samhällen, fortsätter med en utförlig diskussion av Sovjetunionen och de ekonomiska problemen där och i vad han kallar reformerade system som de ungerska, polska, jugoslaviska och kinesiska och diskuterar till slut i de två sista kapitlen vänsterpolitik under kapitalistiska förhållanden och en möjlig socialistisk 'modell'.

Här skall jag främst uppehålla mig vid de två avslutande kapitlen. Det innebär inte att de övriga skulle vara ointressanta. Det behövs analyser av de socialistiska länderna och de ekonomiska problem som de möter. Vänstern behöver det dels för att kunna besvara den eviga frågan om dessa länder verkligen är socialistiska, och dels för att dessa länder – oberoende av om de är socialistiska eller inte - gjort en lång rad erfarenheter på planekonomins område som i stor utsträckning är giltiga även för eventuella planekonomier i andra länder.

Det är i alla fall Noves ståndpunkt. Med mycket utförliga illustrationer från både Sovjetunionen och andra socialistiska länder hävdar Nove att planekonomin är en omöjlighet om den genomförs konsekvent i hela det ekonomiska systemet. Orsaken till planekonomins

tillkortakommanden är det moderna samhällets komplexitet. Nove menar att den planerade ekonomin har två stora problem. Det första gäller hur man skall definiera effektivitet och skapa mål för företagen. Nära förbundet med detta är problemet hur konsumenterna eller brukarna av vad som produceras skall kunna uttrycka sina åsikter.

Problemet med effektiviteten i ett planekonomisystem har att göra med dels prissättningen och dels kvalitetsaspekten. I ett plan-ekonomisystem som det sovjetiska värderas varorna på administrativ väg. I Sovjetunionen handlar det om kanske 12 miljoner produkter som skall prissättas. Det görs av en särskild myndighet och enbart de sociala kostnaderna för detta är mycket stora. Men det största problemet är inte själva administrationen utan hur varor och tjänster skall kunna prissättas. Priserna skall enligt värdelagen grundas på kostnaderna och främst på arbetet. Men att grunda priserna på kostnader innebär att de grundas på andra priser, satta på samma sätt. Därmed kommer inga priser att avspegla vare sig relativt brist på resurser eller konsumenternas önskemål. Att låta arbetet bli värderingsgrund innebär dessutom att priset blir beroende av vilken teknik som används. En teknik som kräver mer arbete ger ju ett underlag för högre pris. Därmed eftersätts produktiviteten.

Med sådana priser är det omöjligt att ur prissystemet få information om den 'billigaste produktionsmetoden, och därmed är det också omöjligt att säga om företagen driver verksamheten effektivt.

Ovanpå detta kommer problemet med planmålen. Dessa är med nödvändighet kvantitativt formulerade. Det betyder att aspekter som är svårångade, service, kvalitet osv, inte räknas in. Eftersom samtidigt de socialistiska företagen saknar konkurrens kommer sådana för den vanlige konsumenten väsentliga ting inte att beaktas. Planmålen kan uppfyllas på konsumenternas bekostnad. Service, kvalitet osv kostar extra och eftersom företagen oftast kan sälja sina varor ändå gör dessa kostnader det bara svårare att uppfylla målen.

Nove hävdar övertygande att planekonomin inte kan komma ifrån byråkrati och hierarki. Byråkratins dominanta roll kan inte minskas med mindre än att man reducerar de funktioner som ger byråkratin makt, säger Nove. För att åstadkomma detta måste produktionsenheterna få större självbestämmanderätt. Självbestämmanderätt förutsätter att företagen kan agera utan hänsyn till en central plan och därför måste marknader och öppen konkurrens tillåtas.

Noves möjliga socialism innebär att den planerade delen av ekonomin inskränks till sådana saker som naturligen skall vara statliga monopol, t ex energiförsörjning, men också kreditinstitut och banker, stålverk och andra företag i branscher där det är funktionellt att företag är stora och hierarkiska. Många av dessa 'centralt administrerade företag' kommer att ha monopol - men detta monopol skall inte vara garanterat i lag eller liknande (som t ex gäller för postverket eller televerket i Sverige). Det skall finnas möjligheter för andra typer av företag, t ex kooperativ och enskilda företag, att ta delmarknader där de stora företagen misslyckas med sin uppgift.

I övrigt finns det både självständiga statliga företag med styrelser valda av de anställda, kooperativ, enskilda företag med ett fåtal anställda och ensamföretagare som frilansjournalister, konstnärer osv.

Det är en marknadsekonomi - men i stort sett utan arbetsfria inkomster och med en ganska långtgående inkomstutjämning. Denna åstadkommes dels genom statliga regleringar, dels genom progressiv beskattning av lönsamma företag eller av inkomster. Denna beskattning är nödvändig för att förhindra skillnader i inkomst mellan anställda i de statliga företagen och dem som är delägare i kooperativer.

Genom att inkomsterna är hyfsat jämnt fördelade menar Nove att efterfrågan verkligen kommer

att spegla människors önskemål. Det kommer att bli smidigare att 'rösta med rubeln' än att använda den formella demokratin.

Genom att merparten av företagen är självständiga i förhållande till staten drabbas de om de är ineffektiva, dvs inte lyckas sälja de varor de tillverkar. Statligt stöd skall kunna ge sådana företag möjlighet att överleva men får inte betraktas som en självklarhet.

Nove hävdar att ett sådant system inte blir mer ineffektivt än de planekonomier vi i dag känner. Det kommer att göras felsatsningar i denna marknadssocialism. Företag kommer att gå bankrutt och resurser förslösas, det erkänner han villigt. Men i planekonomin är problemen lika stora. Också där görs misstag i planeringen. Där förslösas oerhörda resurser genom att planmålen inte stämmer och produktionsenheterna försöker lösa dessa problem genom att t ex ha stora lager och för stor arbetsstyrka. Den centrala planeringen kan inte snabbt lägga om produktionen eftersom informationsvägarna är för långa.

Nove hävdar också att dessa problem inte löses ens med modern datorteknik. Det är inte den centrala byråkratins brist på information som gör att planekonomin är så trög i sin anpassning. Det är svårigheten att ingripa i det mycket komplicerade systemet som skapar trögheterna.

Den centrala planmyndigheten kommer att ha många väsentliga funktioner kvar i Noves socialistiska samhälle. Större investeringsprogram beslutas centralt och genom banksystemet stimuleras investeringar i de företag och kooperativ som inte är knutna direkt till staten. Här finns vad jag kan förstå ett stort problem. När det är ont om krediter måste de centrala bankmyndigheterna uppställa någon sorts regler för hur krediterna skall fördelas. Nove menar att de företag som verkar bli de mest effektiva skall få krediter i ett sådant läge medan övriga skall vägras. Här finns ett mycket stort utrymme för lobbying, svågerpolitik, och det blir säkert svårare för de små än för de stora företagen att få krediter. De stora kan säkert lägga fram mycket trovärdigare utredningar kring sin effektivitet än de små.

De centrala myndigheterna skall också underlätta och uppmuntra nyföretagande i områden där det finns brister och där konkurrensen är för liten. Också här finns samma typ av problem, men det skall medges att dessa problem inte blir mindre för att man har en monolitisk planekonomi.

En annan del i presentationen där man som svensk läsare förvånas är Noves tveksamma inställning till fackföreningar. Nove menar att fördelningen mellan konsumtion och investering på nationell nivå skall beslutas i parlamentet. Det betyder således att lönekakan är politiskt bestämd. Vad fackföreningarna kan förhandla om är således dess fördelning mellan olika sektorer och olika yrkesgrupper.

Att Nove anser detta vara ett problem framgår ännu tydligare i den del där han diskuterar vänsterns ekonomiska politik under kapitalistiska förhållanden. Nove undervisade i Chile under Allendeperioden och han menar att de oerhörda löneökningarna under folkfrontens första år (lönerna steg enligt Nove med 30 procent!) lade grunden till Allendes fall.

Han menar att samma problem kommer att möta Tony Benn eller andra 'vänsterister' när de kommer till makten och skall genomföra den politik som de i dag argumenterar för. När vänstern i Storbritannien eller Frankrike (liksom många gånger vpk i Sverige) talar om att de rika skall betala reformer eller löneökningar bäddar man för en kommande besvikelse hos dem som stöder en vänsterpolitik. Denna besvikelse har sin grund i att det inte finns så särskilt mycket pengar att hämta hos de rika - om de skall fördelas på alla de andra. Nove ger ett exempel där han omfördelar inkomster från de 20 000 rikaste. Omfördelningen av denna grupps lyxkonsumtion skulle ge varje lönarbetare ungefär 10 extra cigaretter i veckan.

Nove menar att det också är förenat med problem att föreslå nationaliseringar utan ersättning. Merparten av de stora företagen i Storbritannien (liksom för övrigt i Sverige) ägs av sk institutionella ägare, pensionsfonder, försäkringsbolag osv. Dessa institutioner kontrolleras visserligen av storfinansens män, men deras medel är fonderade premier för försäkringar, pensioner osv. Om man nationaliserade de stora företagen utan att betala ersättning till ägarna skulle man därmed ta livförsäkringspremier, pensioner osv från vanliga löntagare.

En tredje kritik mot vänsterns ekonomiska politik hos Nove är kritiken mot prisstopp som en generell metod att höja reallönerna. Nove menar att priskontroll kan vara riktigt under kortare perioder eller för att bromsa prisökningar i sektorer som är monopoliserade. Genom prisstopp håller man formellt sett nere priserna. Men därmed kommer utbudet av varor att bli betydligt lägre än efterfrågan. Det uppstår en svart marknad och den kommer givetvis att gynna dem med pengar. Makthavarna kommer troligen också att se till att de försörjs från de vanliga kanalerna och till de låga priser som regeringen satt. Detta är vad som sker i Sovjetunionen och vad som också till stor del skedde i Chile under Allendes tid. De låga priserna som verkar gynna de fattiga gynnar i själva verket de rika.

Nove menar att i Chile var det löftena om kraftiga standardförbättringar som ledde till stora löneökningar och problem med utrikesaffärerna (man sålde mindre till utlandet och köpte mer). Detta tvingade sedan regeringen till en lång rad åtgärder som missgynnade småföretagare och medelklass. När så mittengrupperna i politiken gick till höger förlorade folkfronten sin starka ställning.

Denna överbudspolitik har ju kännetecknat också den svenska vänstern även om det också funnits en nyktrare syn på fördelningspolitiken. Att denna vänstertradeunionism har starka rötter och lever kvar visade den senaste vpk-kongressen. Där stod striden som bekant mellan anhängarna av överbudspolitik, anförda av Hans Andersson, fackklubbsordförande från Ludvika, och den mer politiskt medvetna vpk-ledningen.

Noves bok har, som jag hoppas framgått av denna presentation, stor relevans för både den vänster som dragit sig tillbaka till sina kulor och tar avstånd från det mesta och den vänster som fortsätter att slita i den politiska motvinden. Det behövs en verklighetsanknuten socialistisk 'vision' om vänstern någonsin skall få en verklighetsanknuten socialistisk strategi och taktik.

Tyvärr är det väl så att Noves bok går stick i stäv mot så många av vänsterns traditionella fördomar och förutfattade meningar att han knappast får några stora skaror bakom sig vare sig i Sverige eller i Storbritannien. ☐

Mer om Noves bok

Roland Lew: [En genomförbar socialism?](#)

Ernest Mandel: [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)

Alec Nove: [Marknader och socialism](#). Ett svar på Ernest Mandels kritik

Mandel's svar på Noves artikel: [Myten om marknadssocialismen](#)

Samtal med Alec Nove: [Om socialismens ekonomiska praktik](#)